

Papp István

KETTŐS ÜGYNÖK – NAGY PÉTER, SZABÓ DEZSŐ ÉS AZ ÁLLAMBIZTONSÁG

- *Te, hol van az az Irodalomtörténeti Intézet?*
- *A volt Eötvös-kollégium, a Ménesi úton.*
- *Te is Eötvös voltál?*
- *Hogyne.*
- *Hát én is.*
- *Igen?*
- *Kérlek én kezeltem – furán hangzik ugye hogy haláláig, kérlek az öreg Bartonieket, aztán Gombocz Zoltánt.*
- *Gomboczot is?*
- *Gombocz Zoltán nekem jó barátom is volt.*
- *Igen.*
- *Aztán még az utána következőt is kezeltem.*
- *Igen.*
- *Na hogy is hívják?*
- *Szabó Miklóst?*
- *Miklóst, igen. Szabó Miklóst és kérlek szépen Kereszturyék is jó barátaim.*
- *Igen, az Illés Bandi nekem jó barátom, aki tudom –*
- *(Közbevág) Illés Bandi? Nahát én őt nagyon-nagyon szeretem.*
- *Igen, igen.*
- *Hát kérlek szépen, legyen szerencsém. Szóval Eötvös kollégista vagy te is.*
- *Igen, hogyne, hogyne.*
- *Igen, hát összetartunk. (nevet)*
- *Abból a fajból. Igen. Akkor én péntek este jelentkeznek.¹*

Ez a párbeszéd nem valamely történelmi drámából való, hanem ténylegesen megtörtént, két hajdani Eötvös-collegista között. Ám nem egy korabeli napló vagy emlékirat őrizte meg ezt a nosztalgikus hangulatú, a beavatottság és összetart érzéséről árulkodó beszélgetést, hanem a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya II/10-a alosztályának munkatársai rögzítették. Az állambiztonsági szaksargonban „operatív technikai eszköznek” nevezett telefonlehallgatás segítségével

¹ A szövegben szereplő nevek nagy része az 1895-ben alapított, neves tehetséggondozó intézmény, az Eötvös József Collegium egymás utáni igazgatóit takarják: Bartoniek Géza 1895–1928, Gombocz Zoltán 1928–1935, Szabó Miklós 1935–1945, Keresztury Dezső 1945–1948 között állt az intézmény élén.

tudhatjuk, hogy miről is csevegett egymással két egykori Eötvös-collegista 1959. november 27-én.²

A beszélgetésben szereplő, a Collegium valamennyi igazgatóját személyesen ismerő orvos az 1915-ben felvételt nyert Tompa Kálmán. Ő később neves műgyűjtőként és a népi értelmiségiek gyógyítójaként, barátjaként vált ismertté, akinek lakása majdhogynem irodalmi szalonként szolgált festők, szobrászok, költők, írók és színészek számára. Őt a collegiumi pályafutását 1938-ban kezdő Nagy Péter hívta fel, aki ekkor a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Irodalomtörténeti Intézetének munkatársaként éppen Szabó Dezsőről szóló monográfiájához gyűjtött anyagot. Ehhez a hatalmas baráti, ismerősi körrel bíró Tompa nagy segítséget jelenthetett, hiszen sokakat kezelte, ápolt, gyámolított Szabó Dezső kortársai, hívei, rajongói közül. A beszélgetésből kitűnik, hogy az Eötvös Collegium remek ajánlólevélként szolgált Nagy Péter számára, aki bizvást remélhette, hogy filológusi munkájához Tompa segítségével gazdag munícióra lelhet.

A fent idézett párbeszéd a klasszikus irodalomtörténeti forrásgyűjtő munka kulisszatitkaiba is bepillantást nyújt. Valójában egy többszörösen összetett hatalmi-ideológiai küzdelem apró szeletéről lebbenti fel a vásznat, amelyet az 1956-os forradalom leverése utáni időszakban a magát újraépíteni igyekvő hatalom vívott az események egyik előidézőjeként és okozójaként számon tartott népi írói csoport ellenében. A forradalom során lánggra lobbanó, a Rákosi-korszakban oly sokáig elfojtott nemzeti érzések a kádári hatalom számára veszélyes gyúanyagoknak számítottak. Ezért több fronton is megindult a küzdelem a „nacionalistának” tartott népi írói csoportosulás ellen. Ebben a folyamatban kitüntetett szerep jutott Nagy Péternek, aki kettős minőségben is fellépett a népiekkel szemben. Filológusként a mozgalom egyik szülőatyának, Szabó Dezsőnek az életéről írt monográfiát, a politikai rendőrség „Borisz” fedőnevű ügynökeként pedig Szabó Dezső híveiről és követőiről gyűjtött információkat a belügyi szervek számára. Ez a bonyolult szerep egyben remekül érzékelteti azt a többször is hangoztatott, ám kevés alkalommal bemutatott tényt, hogy az 1956 utáni politikai rendőrség milyen érzékenyen reagált a pártvezetés részéről megfogalmazódó igényekre. Tanulmányomban ezt az összetett viszonyrendszert kívánom ábrázolni.

I.

Több hónapnyi előkészítő munkát követően, 1958 júniusában a Magyar Szocialista Munkáspárt ideológiai folyóirata, a Társadalmi Szemle hasábjain megjelent egy népi írókról szóló állásfoglalás. Ezt a dokumentumot a Központi Bizottság Elméleti Mun-

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 3.1.5. „Ellenállók” O-11803/13. 292.

közössége készítette, s ezen testület álarca mögött három irodalomtörténész: Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós rejtőzött.³ A szöveg alkotói keményen bírálták Szabó Dezsőt is, filozófiai irracionálizmussal, nacionalizmussal, antikommunizmussal és a faji gondolat képviselőjével vádolva. Az állásfoglalás szerint „A »népi« mozgalom ideológiája nem azonos Szabó Dezsőével. De az egyik jelentős eszmei forrása mégiscsak Szabó Dezső volt, aki mindvégig érezte a maga negatív hatását.”⁴

Ezen pártdokumentum ismeretében, amelynek nyilvános megjelenése időben egybeesett Nagy Imre kivégzésével, nyilvánvalóan nem csupán egy akadémiai intézet szakmai munkatervének részeként került sor a Szabó Dezső-monográfia elkészítésére. Nagy Péter, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa több éven gyűjtötte szorgosan az adatokat Szabó munkásságáról, és végül 1964-ben látott napvilágot kétségkívül imponáló filológiai apparátussal alátámasztott biográfiája. A vaskos kötet összességében rendkívül kritikus és súlyos ítéletet mondott Szabó Dezsőről: „Utána egy emberöltőn át támadta, gúnyolta, szidalmazta mindazokat, akik eszméit eltulajdonították, meghamisították, aprópénzre, népcsalásra, hatalomra és egyéni jólétre váltották; de ezek a meghamisított és eltorzított eszmék eredetükben legnagyobbbrészt az övéi voltak s nacionalizmusának, parasztromantikájának, végletes faji teóriáinak – egész irracionálizmusának és szenvedélyes antidemokratizmusának torz, de logikus következménye volt a vérvalóság és a gázkamra, a hungarista gyepű és a Számonkérő Szék, a munkaszolgálat és az elhurcolt leventék.”⁵

Ezzel a súlyos, sokkal inkább politikai, mint esztétikai/irodalomkritikai véleménnyel Nagy Péter lényegében az egész népi mozgalommal szembeni vádakot fűzte fel egyetlen láncolatba Szabó Dezső személyén keresztül. Aligha túlzás azt állítani, hogy ezzel a monográfiával átültette az irodalomtörténeti kutatásba és értékelésbe a népi írókról szóló pártállásfoglalásban foglaltakat, sőt bizonyos tekintetben még túl is ment azokon.

II.

Nagy Péter azonban nem csupán irodalomtörténészként vállalkozott Szabó Dezső életművének és akkoriban még nagyszámú élő hívének igaztalan támadására, hanem hálózati személyként is. Beszervezési kartonjának tanúsága szerint 1951-től

³ Az állásfoglalásról lásd N. PÁL József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere = Válasz Évkönyv 1989/I.*, szerk. Medvigy Endre, Veres Péter Társaság – Püski, Budapest, 171–198; KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány* Magvető, Budapest, 1998, 87–91; STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 376–388.

⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi” írókról: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.*, s. a. r. Vass Henrik – Ságvári Ágnes, Kossuth, Budapest, 1973², 215.

⁵ NAGY Péter: *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964, 580.

végzett ügynöki munkát az Államvédelmi Hatóság számára, és végül 1962 decemberében ért véget ez a kapcsolat, amikor a III/III-as csoportfőnökség munkatársai alkalmatlanság miatt nem tartottak igényt további szolgálatára.⁶ A kartonon olvasható minősítés szerint „terhelő adatok” miatt vállalta a munkát, ami a korabeli gyakorlatban azt jelentette, hogy valamilyen politikai természetű kisiklás következtében tudták rávenni az együttműködésre.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Nagy Pétert már régtől fogva ne megbízható kommunista káderként tartották volna számon. Egy 1946 decemberéből származó, a Magyar Kommunista Párt (MKP) káderosztálya által készített jellemzés szerint Nagy 1943 végétől vett részt Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci csoportjának munkájában. 1944 áprilisától agitációs munkával foglalkozott, illegális röpiratokat szerkesztett. 1944 novemberében lépett be az MKP-ba, és a következő év júliusában tért haza. 1946 áprilisában egy angliai egyetemi ifjúsági ankétra kapott meghívást, és hazafele jövet megállt Párizsban, hogy titkárként segítse a béketárgyalások alkalmával a francia fővárosba látogató Gerő Ernőt. Hazaérkezvén a Külügyminisztérium apparátusába került.⁷ Itt igen jól megállhatta a helyét, hiszen 1947 januárjában az MKP Szervező Bizottsága azért utasította el 6 hónapos pártiskolára való küldését, „mivel távozása hátrányosan befolyásolná pártunk helyzetét a Külügyminisztériumban”.⁸ Végül 1949-ben kellett külügyi pályafutását megszakítania. Ugyanis a Rajk-per során tanúként hallgatták ki a világháború idején vele együtt Svájcban élő Szőnyi Tiborral kapcsolatban. Feltehetően ez lehetett Nagy Péter múltjában az a „fekete folt”, amivel 1951-ben rávették a politikai rendőrséggel való együttműködésre.

Nagy a „Borisz” fedőnevet kapta, ezzel írta alá jelentéseit. 1956 előtti tevékenységéről nagyon keveset tudunk, mivel őt, irattárba került dossziéja közül csupán egy maradt meg a Történelmi Levéltár őrizetében. Viszont fellelhető néhány jelentése a régi Eötvös Collegium utolsó igazgatójáról, az 1948-tól 1950-ig regnáló Lutter Tiborról összeállított dossziében. Ezekből a szövegekből kiderül, hogy a neves intézmény megszüntetése idején részben végrehajtoként, részben kiszolgáltató vezetőként létező Luttert a későbbiekben folyamatosan szemmel tartotta a politikai rendőrség. Ebben többek között Nagy Péter segítette őket, aki több alkalommal is részletesen kikérdezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetében tanító Luttert, akiben angol kémeket gyanítottak az ÁVH túlbuzgó munkatársai.⁹

⁶ ÁBTL 2.2.2. „Borisz” – Nagy Péter hálózati nyilvántartó kartonja.

⁷ Jegyzőkönyv az MKP Szervező Bizottságának 1946. december 13-án tartott üléséről, Politikatörténelmi és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PSZL) 274. f. 5. cs. 21. ó. e. A 3. napirendi pontnál tárgyalták a 6 hónapos pártiskolára küldendő ügyét, ehhez mellékelték Nagy Péter életrajzát. Az ülésen végül elhalasztották a döntést.

⁸ Jegyzőkönyv az MKP Szervező Bizottságának 1947. január 24-én tartott üléséről, PSZL 274. f. 5. cs. 32. ó. e.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. Lutter Tibor 69–77.

Nagy Péter, alias „Borisz” 1956 után is folytatta ügynöki munkálkodását, és a legszélesebb körről, egészen különböző világnézetű értelmiségiekről gyűjtött információkat. Nem csupán saját beszélgetéseit, hanem a másoktól szerzett értesüléseit is igen bő lére eresztve továbbította az állambiztonság tisztjeinek. A népi mozgalom hívei csupán egyik, nem is feltétlenül a legnagyobb csoportját alkották „áldozatainak”: Bóka László, Horváth Zoltán vagy Rajk Júlia éppen úgy felbukkant irományai szereplői között, mint Déry Tibor, Örkény István vagy Vezér Erzsébet. Az Eötvös Collegium korábbi igazgatói közül Szabó Miklósról és Keresztury Dezsőről szóló ismereteit osztotta meg a politikai rendőrség tisztjeivel. Bár egész ügynöki életművének elemzése számos tanulással járna, dossziéjából ez alkalommal csak azokat a jelentéseket emeltem ki, amelyek Szabó Dezsőre és körére vonatkoznak.

A dossziét 1957. május 30-án nyitották és 1962. november 9-én zárták le.¹⁰ Bár az első feladatot még Lukács Györgyre vonatkozóan kapta „Borisz”, de hamarosan kapcsolatba hozták a bevezető telefonbeszélgetésben szereplő Tompa Kálmánnal. Mindezt az tette szükségessé, hogy 1958. január 3-án tekintélyes vendégsereg gyűlt össze, hogy megünnepelje Tompa 60. születésnapját, és ennek ürügyén szót váltsanak az akkoriban ugyanúgy defenzívába szorult népi és urbánus tábor képviselői.¹¹ Az önmagában is reménykeltő találkozásból nem sarjadt ki tartós együttműködés, ám a politikai rendőrség ügynökök hadát mozgósította, hogy kiderítse, mi minden került szóba a bortól és cigarettafüsttől átitatott, szenvedélyes hangulatban. Többek között „Borisz”-nak is össze kellett gyűjtenie a nevezetes születésnapról az értelmiségi közéletben szállingózó híreket.¹² Ennek a feladatnak „Borisz” eleget is tett, éppen azt az Illés Endrét, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatóját kérdezte ki, akinek a személye Tompával való későbbi megismerkedésekor jó ajánlólevélnek bizonyult. „Borisz” jelentésében nem csupán a születésnap résztvevőit sorolta fel, hanem a közöttük lévő konfliktusokat is részletezte.¹³

„Borisz” első, kifejezetten Szabó Dezsőre vonatkozó feladatát két hónappal később, 1958. április 16-án kapta.¹⁴ Erdei Sándort, a népi tábor egyik legfontosabb, a Rákosi-korszakban erősen kompromittálódott, de a forradalom leverése után átmenetileg háttérbe szoruló egyéniségének, Erdei Ferencnek az öccsét kellett ki-

¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-18523. „Borisz”.

¹¹ Az eseményről lásd STANDEISKY Éva: *Besúgók a vendégek között. Egy születésnap következményei* = UÓ.: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005, 369–386; PAPP István: *Népi–urbánus közeledés? Állambiztonsági jelentés Tompa Kálmán 60. Születésnapjáról*, *Kommentár* 2007/2., 11–20.

¹² ÁBTL 3.1.5. O-11803/1. „Ellenállók” 68. Intézkedési terv dr. Tompa Kálmán ügyében, 1958. január 23.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-11803/1. „Ellenállók” 78–79. Jelentés a Tompa-féle születésnapi vacsoráról, 1958. február 2.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-18523. „Borisz” 12.

¹⁵ ERDEI Sándor: *Szabó Dezső*, *Kortárs* 1958/1., 105–117.

faggatnia. Erdei Sándor az 1957 elején felfüggesztett Írószövetség főtítkára is volt, és ekkoriban hagymatermesztéssel foglalkozott Szigetszentmiklóson. Éppen ezért keltett igen nagy feltűnést a Kortársban 1958 elején megjelent írása, amelyben hosszú hallgatás után először szólt nyilvánosan Szabó Dezsőről.¹⁵ A népi tábor egészének véleményét tolmácsoló írás annak apropóján született, hogy Szabó válogatott novelláit készültek kiadni, ehhez írt előszót Erdei. Ez a bevezető természetesen jóval nagyobb nyilvánosságot kapott a Kortársban való publikálás révén. A szövegben Erdei Sándor lényegében Szabó Dezső életművének rehabilitálására tett kísérletet, amennyire ezt az adott körülmények lehetővé tették. Azt írta: „Mi, akik ma negyvenesek vagyunk, jól emlékszünk húszesztendőskorunkra, amikor a magyar értelmiség vigyázóbb része Ady, Móricz, Bartók, Kodály nagy nemzedékéhez Szabó Dezsőt is hozzászámította.” Cikke alapgondolata a vele egykorú népi értelmiségi nemzedék véleményét tükrözte: „Hiszen minket Szabó Dezső is nevelt. [...] S nem ellenforradalmi ideológiát kaptunk tőle.”

Erdei cikkének számottevő folytatása nem akadt, mintha a Kortárs szerkesztősége is elbizonytalanodott volna a további lépéseket illetően. A következő számban Bessenyei György Erdei írását bírálta, mivel csupán Szabó Dezső 1930-as évekbeli publicisztikai munkásságát vette alapul és elhanyagolta a szépírói életmű elemzését.¹⁶ Ennél sokkal veszélyesebb támadás érkezett a valamikor ugyancsak az Eötvös Collegiumban eszmélő Szigeti József részéről, aki a Nagy Imrének tulajdonított nemzeti kommunizmus előfutárának keresésével vádolta meg Erdei Sándort, durva hibának minősítve a Kortárs szerkesztősége részéről a cikk közlését.¹⁷ Hasonlóan vélekedett Mezei András, aki az irodalmi életben folyamatosan jelen lévő revizionizmus támadásaként értékelte az írást Benke Valéria művelődésügyi miniszternek készített sajtóelemzésében.¹⁸ Az eléggé egyoldalúvá váló vitát végül szerkesztőségi közleményben nyilvánította befejezettnek a Kortárs, a lehetőségig mentegelve Szabó Dezsőt.¹⁹

„Borisz” végeredményben nem tudott meg érdemi információt a Szabó Dezső életműve körüli vitát elindító Erdei Sándortól. Feltehetően találkoztak 1958 folyamán, ám ez csupán valószínűsíthető, mivel a dossziéba fűzött jelentéseknél igen komoly időbeli hiátus mutatkozik. Erdei neve a kapott feladathoz képest másfél év késéssel, 1959 decemberében jelenik meg „Borisz” egyik jelentésében.²⁰ Az ügynök csupán azt közölhette tartótisztjével, hogy találkozott Erdeivel, mivel az visszaadott neki egy nála lévő Szabó Dezső-füzetet, de a „Szabó Dezső kérdésről lé-

¹⁶ BESSENYEI György: *Szabó Dezsőről*, Kortárs 1958/2., 266–272.

¹⁷ SZIGETI József: *A nemzeti kommunizmus őskeresése*, Élet és Irodalom 1958/11., 1–2.

¹⁸ Lásd *Zárt, számozott, bizalmas. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963*, szerk. Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit, Osiris, Budapest, 1999, 98.

¹⁹ *A Szabó Dezső-vitáról*, Kortárs 1958/3., 589–596.

²⁰ ÁBTL 3.1.2. M-18523 „Borisz” 23.

nyegeset nem mondott”. Hogy pontosan miért vált Szabó Dezső vagy feltehetően híveinek politikai gondolkodása kérdéssé, az önmagában a dossziéból nem derül ki. Ezért érdemes kiemelkednünk a szövegből, és visszautalnunk a népi írókat és ezzel együtt Szabó Dezsőt élesen megbélyegző 1958. nyári pártállásfoglalásra.

Azt nem tudjuk, hogy Erdei Sándor tudatosan vagy a politikai helyzet miatti borús hangulatában burkolózott-e hallgatásba „Borisz” előtt, mindenesetre a másik szál, Tompa Kálmán több sikerrel kecsegtetett. A politikai rendőrség már jó ideje lehallgatta Tompa lakását és telefonját. Ennek köszönhetően megbízható forrással rendelkezünk „Borisz” és Tompa kapcsolatfelvételét és első személyes találkozását illetően.²¹ A bevezetesként idézett telefonbeszélgetés többi részéből az is kiderül, hogy „Borisz”-t Tamási Áron mutatta be Tompa Kálmánnak. „Borisz” mint Szabó Dezső-kutató mutatkozott be a telefonban. Az idős orvos első hallásra roppant készségesen felajánlotta segítségét, mint Szabó Dezső egykori tanítványa. Erre válaszul tette Nagy Péter („Borisz”) az alábbi, a később történetek tükrében igen tanulságos megjegyzését: „Éppen erről hallottam a közelmúltban és rettenően szeretném az emlékeidet kizsákmányolni.”

A Tompa Kálmán és Nagy Péter közötti első személyes találkozásra három nappal később, 1959. november 30-án került sor. Ekkor a Szabó Dezsőt ugyancsak közlő ismerő Fėja Géza is jelen volt, és a lehallgatási jegyzőkönyv szerint sorra vették Szabó írásait, felidéztek Kossuth iránti rajongását. Nem tudni, hogy Tompa és Fėja mit tudott előzetesen Nagy Péterről, ismerték-e *Szabó Dezső indulása* című munkáját, amely egy évvel korábban látott napvilágot.²² A vékony kötetben Nagy még eléggé visszafogottan írt Szabó Dezsőről.²³ Ebben egyrészt szerepet játszhatott, hogy csupán 1918-ig követte az író pályafutását, másrészt még nem hatott rá a népi írókról szóló állásfoglalás, mivel a tanulmány szövegét 1957 novemberében és 1958 májusa között írta. Talán ennek is köszönhetette, hogy Tompa és Fėja bizalommal fogadták. Egyébként a lehallgatási jegyzőkönyv azért is izgalmas, mivel kiderül, hogy Nagy még „golya korában”, vagyis kezdő Eötvös-collegistaként ismerte Szabó Dezsőt. Feltehetően ez nem jelenthetett többet, mint hogy részt vett a „Mester” valamelyik Marczibányi vagy Rákóczi téri vendéglőben tartott vacsoráján. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy történhetett-e valamiféle konfliktus, ami Nagy Péter Szabó Dezsővel kapcsolatos személyes érzéseit befolyásolta.

²¹ „Borisz” (Nagy Péter) Tompánál tett látogatásáról egy 1959. november 30-án felvett jegyzőkönyv rögzítette: ÁBTL 3.1.5. O-11803/15. „Ellenállók” 221–222.

²² NAGY Péter: *Szabó Dezső indulása*, MTA Irodalomtörténeti Intézet, Budapest, 1958 (Irodalomtörténeti füzetek 22.).

²³ „A magyar irodalom egészében is, minden általa művelt műfajában is messzebbre jutott, mint ahogy ő képzelte, s más úton, mint amerre ő mutatott, de ebben az útban benne vannak az ő lépései is, s ez csak megkönnyíti számunkra, hogy lássuk az alak és útja tragikumát, életműve torzójának ellentmondásaiban is groteszk nagyságát.” *Uo.*, 144.

Arról, hogy nem csupán Nagy Péter, hanem „Borisz” is járt Tompa Kálmán-nál, egy 1959. november 21-én kelt jelentés tanúskodik.²⁴ Ekkor az ügynök szóban beszámolt arról, hogy Szabó Dezső 1919 utáni tevékenységének feldolgozásával foglalkozik, és ebből az apropóból készül felkeresni Tompa Kálmánt. Az ő nevének a hallatán bizonyára felcsillant a politikai rendőrség II/5., vagyis kulturális elhárítással foglalkozó osztálya munkatársának, Gál Ferenc rendőr főhadnagynak a szeme, hiszen egy olyan személyről szerezhetett így információt, aki már régen a szervek látókörébe került. Vagyis az irodalomtörténész és az állambiztonság szándéka egybevágott. Gál úgy vélte, hogy „Borisz” látogatása kiváló alkalom arra, „hogy választ kapjunk, van-e Tompának kapcsolata a Szabó Dezsőt ünneplők körével”. Sőt Gál még további lehetőségeket is látott, mivel utasította „Borisz”-t, hogy építsen ki állandó kapcsolatot Tompával, és rajta keresztül jusson el „Szabó Dezső fanatikus tisztelői” közé.

„Borisz” azonban nem tudott Tompa közelében maradni. Ennek okát nem tudjuk pontosan, mindenesetre a Tompáról szóló jelentések teljes hiánya a kitűzött feladat kudarcáról árulkodik. Lehet, hogy Tompa és barátai önmaguktól is gyanakodni kezdtek, de Nagy Péter újabb Szabó Dezső-részmonográfiájának megjelenése után aligha kívántak szóba állni „Borisz”-szal. Ebben a kötetben Nagy immár teljes mértékben a két évvel korábbi pártállásfoglaláshoz igazodott az író politikai gondolkodásáról adott jellemzésében. Úgy vélte, hogy „hibrid, kettős arculatú volt a Szabó Dezső által kidolgozott és képviselt »magyar ideológia«, s hatása is hibrid lett: a fasizmus erősítéséhez talán még fokozottabban járult hozzá, mint a demokratikus, haladó eszmék terjedéséhez”.²⁵

Nagy ezzel az állásfoglalással ugyan a kultúrpolitika mezején eleget tett az elvárásoknak, de mint ügynök ellehetetlenítette önmagát Szabó Dezső hívei előtt. Vagyis a pártos ideológia nyilvános követése lehetetlenné tette az állambiztonsági feladatok végrehajtását.

III.

Az, hogy 1961 első felében „Borisz” folytathatta Szabó Dezső híveinek feltérképezését és egyben a monográfiához végzett anyaggyűjtését, a Magvető Kiadónál lektorként dolgozó Kristó Nagy Istvánnak volt köszönhető.²⁶ Ő hívta fel Nagy Péter figyelmét arra, hogy Balogh Sándornak, az Írószövetség könyvtárosának komoly Szabó Dezső-gyűjteménye van, amely kéziratokat, leveket, emléktárgyakat tartalmaz. Erre a hírre Nagy felkereste Baloghot, aki „igen meglepődött és elég ingerült

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-18523 „Borisz” 24.

²⁵ NAGY Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban (1919–1923)*, Szépirodalmi, Budapest, 1960, 158.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-18523 „Borisz” 104–105.

lett” az irodalomtörténész megérkezésekor. Ez igazolja azt a feltételezésünket, hogy Nagyot ekkor már mindenütt megelőzte a híre, és egy évvel korábbi könyvével persona non grata lett a Szabó-hívek körében.

A rosszul induló találkozás során Nagy felajánlotta, hogy hajlandó megvásárolni Balogh gyűjteményét, sőt még forrásként is hivatkozna rá. Balogh először igen határozottan azt felelte, hogy Szabó Dezső életművének tárgyilagos értékeléséhez politikai változásra lenne szükség, így nincs értelme az együttműködésnek. A már-már megszakadó beszélgetést mégis Balogh vitte tovább, aki végül megígérte, hogy felelni fog Nagy Péter írásban megfogalmazott kérdéseire. Sőt mi több, igen óvatlanul beavatta Nagyot anyaggyűjtésének módszereibe, elmesélve, hogyan kereste fel saját költségén Szabó Dezső egykori ismerőseit és szedegette össze az íróra vonatkozó dokumentumokat.

Jelentése végén „Borisz” ellenséges beállítottságú személynek nevezte Baloghot, aki kapcsolatban áll az emigrációban működő Szabó Dezső Emlékbizottsággal. Sőt az alábbi, erkölcsi szempontból is dehonesztáló jellemzést adta róla: „Balogh Sándor ellenséges beállítottságát és anyagi függőségét bizonyítja, hogy nem harapott a felkínált lehetőségekre sem. Nem kapott azon, hogy ő mint névtelen könyvtáros egy tanulmány kapcsán a köztudatba kerülhetne és ezzel előkészíthetné saját Szabó Dezső kutatásai megjelentetését, továbbá kis fizetése mellé munka nélkül pár ezer forintot kereshetett volna, ami szintén szokatlan.”

Természetesen az állambiztonságot legkevésbé sem filológiai kérdések, a Szabó Dezső-életmű rejtelmei érdekelték, hanem az, hogy végre találtak egy olyan személyt, aki alkalmasnak bizonyult arra, hogy egy ellene lefolytatott eljárással a népi tábor egészének üzenjenek. Erről árulkodik, hogy Baloghot és környezetét a „Harmadikos” fedőnevű ügy keretében, vagyis Tompa Kálmánhoz kapcsolva kívánták megvizsgálni. A „Borisz” jelentését kézhez vevő tiszt, Gál Ferenc intézkedett Balogh személyazonosságának ellenőrzéséről és az Írószövetségben lévő hivatalos kapcsolatán, illetve „Juhász” fedőnevű ügynökön keresztül történő megfigyeléséről. „Borisz”-t pedig utasította, hogy írásban tegye fel Balognak Szabó Dezsőre vonatkozó kérdéseit, és próbálja minél alaposabban megismerni a könyvtáros „ellenséges beállítottságát”.

„Borisz” előbbieken idézett jellemzése beindította az állambiztonság gépezetét, és külön operatív, vagyis intézkedési tervet dolgoztak ki Balogh Sándor behálózására.²⁷ Az előzetesen kigondolt tervben „Borisz” is szerepet kapott, rá kellett vennie Baloghot, hogy mondja el, kik vannak azon a fényképen, amely a Szabó Dezső sírjánál emléktáblát elhelyezőkről készült. A belügy már ekkor javasolta, hogy titkos házkutatást folytassanak Balogh lakásán a nála lévő, Szabó Dezsőre vonatkozó dokumentumok megszerzése céljából. Nem feltétlenül kívánták a könyv-

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11803/33. „Ellenállók” 160–163. 1961. május 22.

tárost letartóztatni, nyitva hagyták ügynökké való beszerzésének esélyét is. „Borisz” további feladatként kapta, hogy tudja meg, volt-e „1944-46-ban Szabó Dezső bizottság, kik voltak ennek a tagjai”.

„Borisz” filológusi-irodalomtörténeti munkásságát ezúttal egy az egyben az állambiztonság szolgálatába állíthatta. Az operatív terv részeként kapott feladatát két hét alatt végrehajtotta. Jelentése sokkal inkább hasonlít egy kutatóintézeti munkaanyagra, mint egy hálózati személy beszámolójára.²⁸ Részletesen felsorolta, hogy milyen Szabó Dezső-kéziratokat talált az MTA és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratáraiban. A háború utáni emlékbizottságról nem hallott, viszont megemlítette Ortutay Gyulát, aki tudhat valamit az ügyről.²⁹ Önkéntelenül az az érzése támad a szöveg olvasójának, mintha két irodalmár kolléga cserélne véleményét megoldásra váró filológiai kérdésekben. Az állambiztonságot sokkal inkább a nevek érdekelték és Nagy („Borisz”) ezekkel sem maradt adós: Fábián Dánielt, Gyergyai Albertet, Komlós Aladárt, Muraközy Gyulát sorolta fel Szabó Dezső egykori, még életben lévő hívei közül. Majd hozzátette, hogy „most kezdi meg harmadik Szabó Dezső kötetének feldolgozását és év végén kívánja azt megírni, s 1962-ben ezt doktori disszertációként felhasználni”.

A „Borisz” jelentését olvasó Bárdos József rendőr százados igen készségesen reagált Nagy Péter felvetéseire. Biztatta, hogy nézze meg az MTA Kézirattárában lévő Szabó Dezső-kéziratot, a *Különös útont*, s ha érdekes, gépeltesse le két példányban (az egyiket nyilvánvalóan a politikai rendőrség számára). Emellett utasította Nagyt, hogy Szabó Dezsőről a Kortársban cikket író Bessenyei Györggyel vegye fel a kapcsolatot, és tudja meg, hogy ki az az Újlaki Kálmán, akinek kéziratosa formában lévő tanulmányaira hivatkozik. Ez az utasítás ékes bizonyítéka annak, hogy a kulturális elhárítás rendszeresen szemlélte a nyilvános irodalmi folyóiratokat, nem csupán a felszín alatt parázsló értelmiségi elégedetlenségre összpontosított.

Bárdos azt is javasolta Nagynak, hogy keresse fel Szabó Dezső közeli híveit, sőt felajánlotta, hogy „mi megkeressük Muraközy Gyula címét”. Nem nagyon ismerünk hasonló példát, amikor az állambiztonság ennyire közvetlen módon segítette volna a neki dolgozó ügynököt tudományos munkája során. Ezt a segítségnyújtást azonban könnyedén össze lehetett egyeztetni a közvetlen állambiztonsági szándékkal: „A megbeszélések célja, irodalomtörténeti érdeklődésen túl, terjedjen ki Szabó Dezső politikai értékelésére, kérjen tőlük még neveket, akik ismerték vagy foglalkoznak Szabó Dezső eszméivel, tanulmányt írnak stb. Cél: megtudni, van-e

²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-18523. „Borisz” 133–134. 1961. június 7.

²⁹ Ortutay Gyula terjedelmes naplójában 1945-öt követően nem ejtett szót Szabó Dezsőről. Az viszont kétségtelen tény, hogy Szabó a háborút követő években egyfajta közös hivatkozási pontként szolgált. Ezt bizonyítja, hogy a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt közötti, kérészéletűnek bizonyuló közeledés jeleként Nagy Ferenc és Veres Péter 1946-ban, halottak napján együtt koszorúzott Szabó Dezső sírjánál. Lásd BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*, Püski, New York, 1983, 417–418.

összefüggés a kutatásokban, kiszűrni kik írnak e témáról azért, hogy egy változás esetén kiadják írásaikat, nincs-e egy egységes irányítás e téren.”

„Borisz” feltehetően nem járt komoly sikerrel a Szabó Dezső-hívek körében, erről tanúskodik, hogy további jelentéseiben csupán Andrassy Kurta János szobrásznál tett látogatásáról számolt be.³⁰ Andrassy hamar nyilvánvalóvá tette, mint gondol Nagy Péter addigi tevékenységéről: „Szabó Dezsőről írni ma annyi, mint a Bach-korszakban Kossuthról. Magyarul hazaárulás.”

Ezzel a jelentéssel befejeződött Nagy Péter („Borisz”) Szabó Dezsővel és híveivel kapcsolatos ügynöki működése. Ennek oka azon túl, hogy teljes mértékben ellehetetlenült az író egykori híveinek körében, az is volt, hogy ekkorra a politikai rendőrség már elegendő információval rendelkezett a Szabó Dezső tanítványaival és követőivel való leszámoláshoz. Az értelmiségi közvéleményben Zsigmond Gyula és társai, többek között Püski Sándor elleni per³¹ váltott ki igazán nagy visszhangot, de az ettől elkülönítve lefolytatott, Balogh Sándorral szembeni eljárás szintén ugyanazokat kívánta megfélemlíteni. Balogh lakásán 1962. március 16-án folytattak házkutatást, amelynek során „nagy mennyiségű, államellenes, izgató tartalmú írásos anyagokat foglaltak le”.³² A házkutatás híre nagy visszhangot keltett a népi értelmiségi táboron belül. Felmerült a logikus kérdés, hogy kinek az információi alapján csapott le a rendőrség a csupán szűk körben ismert könyvtárosra. Ekkor merült fel Nagy Péter neve, akit jól ismertek a Szabó Dezső-hívek, hiszen többüket is megkereste telefonon vagy levélben, de szinte mindnyájan visszautasították. Többek között a Zsigmond Gyula és társai perében elítélt Bodor György jogtanácsos gyanakodott Nagyra.³³ Egy másik alkalommal pedig a Pető Sándor könyvelőnél tartott házkutatással hozták összefüggésbe Nagyot, ugyanazzal az indokkal: Pető nem reagált arra a megkeresésre, hogy az irodalomtörténész rendelkezésére bocsásson egy régi Szabó Dezső-anyagot.³⁴ Ezekből a szövegekből nem derül ki egyértelműen, hogy a Szabó Dezső-hívek Nagy Péter esetleges sértődöttségét és emiatt tett feljelentését gyanították-e a házkutatások mögött, vagy esetleg az feltételezték, hogy Nagy ilyen módon kívánt kéziratokhoz jutni.

IV.

Balogh Sándort 1962. július 30-án letartóztatták és ugyanezen év októberében folytatólagosan elkövetett izgatás vádjával tíz hónap börtönbüntetésre ítélték. A per folyamán tanúként hallgatták meg Nagy Pétert is. Ő egyébként átadta a rend-

³⁰ ÁBTL 3.1.2 M-18523 „Borisz” 181. 1962. január 9.

³¹ Erről lásd STANDEISKY Éva: *Üldözött értelmiségiek a Kádár-korszakban* = Uő.: *Gúzsba kötve*, 387–413.

³² ÁBTL 3.1.9. V-147789. Balogh Sándor vizsgálati anyaga 8.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-11803/25. 202–203. „Keleti” jelentése, 1962. március 20.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11803/25-a 232–234. „Erdélyi” jelentése, 1962. március 25.

országnek azt a „Szabó Dezső” aláírással Balogh Sándor által írt gúnyverset is, amelyben a könyvtáros keresetlen szavakkal bírálta irodalomtörténeti tevékenységét.³⁵ Az ítélethirdetés után két évvel, 1964-ben napvilágot látott Nagy Péter Szabó Dezső-monográfiája, amely nagyon komoly filológiai apparátussal felvértezve, lábjegyzetek sorával alátámasztva megfelelt a tudományosság formai követelményének. A kötet ezen jellemzőit még a tartalmát tekintve homlokegyenest ellenkező véleményt képviselő Gombos Gyula is kénytelen volt elismerni 1966-ban a müncheni Auróra Kiadónál megjelent Szabó Dezső-életrajzában.³⁶ Nagy az 1964-es életrajz előszavában a szakmai gyakorlatnak megfelelően köszönetet mondott mindazoknak, akik a könyv megszületését segítették. A felsorolásból hiányzik Tompa Kálmán és Balogh Sándor neve, viszont ott szerepel Féja Gézáé és Andrassy Kurta Jánosé. Nagy Péter nagyon tudatosan szelektált: a politikai szempontból kompromittált neveket hagyta ki a felsorolásból.

Hajóhinta (1930 körül)

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-147789. Balogh Sándor vizsgálati anyaga 215/i-m.

³⁶ „Hasznosítottam Nagy Péter Szabó Dezsővel foglalkozó dolgozatait és monográfiáját; közelebről azokat az adatait, melyek az író tanári működésére, áthelyezéseire, a napilapokkal való kapcsolataira és az ellene indított perekre vonatkoznak.” GOMBOS Gyula: *Szabó Dezső*, Püski, New York, 1975³, 392.